

en is. Az emberek mint bábok metafora valamennyi művében megtalálható különböző variációkban, a korai drámáktól kezdődően a *Zászlók* című regényéig. Az emberek mint bábok metafora történelmi és társadalmi-politikai vonásai mindenkor hangsúlyosak Krležánál, végső jelentésében azonban többet jelent ennél: összegezése annak a hiánynak, amelyet az író a szubjektum legfőbb értékének tekint. Krleža a költőt tartja elérendő „antropológiai modellnek”, a költő fogalmát nem történelmileg értve, hanem a kreatív ember gyűjtőfogalmaként. Žmegač ebben a témakörben sem marad adós európai kontextus felvázolásával. Kötetének egésze az európaiság nálunk ritkán átélhető, átlátható tudatával ajándékozza meg az olvasót.

JUHÁSZ Erzsébet

KÉT TÁBORRENDSZER EPIKUS SZEMBESÍTÉSE

Lengyel József: *Szembesítés*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988

Nemcsak a könyveknek általában: az ún. eretnek könyveknek is sajátos sorsa van, természetesen. Hisz ami bennünk egy-egy konkrét időben és konkrét irodalomszociológiai közegben eszmei, ízlésbeli vagy netán „szexuálkerkölsi” szempontból istenkáromlásnak, közízlést sértőnek vagy amorálisnak, ily módon pedig „kiadhatatlannak” is minősül, az ugyanott, ugyanabban az olvasói közegben, ám merőben más „konkrét időben” a legzavartalanabb recepciót is megérheti.

Ez történt Lengyel József félig posztumusz regényével is, amely a hatvanas évek gazdag légernovella-termésének egyféle lezárásaként és szintéziseként íródott, azonban csupán „nem hivatalos” kiadványként és kis példányszámban forgott értelmiségi közkézen —, most pedig, tizenhárom évvel az író halála után, a népszerű és nagy példányszámú „ra-re” sorozatban is napvilágot látott.

Hogy miért csak most? Magából a regényszövegből kockáztatva megkiolvasni a lehetséges feleletek egyikét: nyilván azért, mert az *Igéző* (1961) és az *Elévült tartozás* (1964) novellái után ez a Lengyel-mű vállalkozott a sztálini rendszernek mint *rendszernek* a legátfogóbb, legradikálisabb és legközvetlenebb megragadására, sőt szembesítésére is ama másik, nem egy vonatkozásban vele rokon rendszerrel, amely szintén kiépítette és a „tökélyig” fejlesztette a maga monstre-lágereit.

A szembesítés epikus alkalmát az író oly módon teremtette meg, hogy az *Újra a kezdet* (1964) c. kisregényének forradalmárát, Banicza Istvánt, a tizenkilences vöröskatonát, az egy évtizedig Horthy-börtönökben sínylődő, majd Mauthausent is megjárt mérnököt ezúttal a moszkvai magyar követség első tanácsosaként szerepelteti, aki 1948-ban, a re-

génycselekmény idején azt a feladatot kapja, hogy diplomáciai úton segítse a mintegy négyezer Szibériába hurcolt magyar életben maradt kis hányadának, tragikus maradékának — alig száz embernek! — Magyarországra való hazatérését. Köztük pedig Lassú Endrének, Banicza egykori mozgalmi társának és eszmei nevelőjének a hazatérését is, aki önvallomásos reflexióiban nyomatékosan s némi önkritikával emlékeztet a maga modelljének, avagy a *Visegrádi utca* című, Kun-frakciós riportázsregény ifjú Lengyel Józsefének magatartáskredójára, a „kíméletlen jóratörekvés” programtételére...

A kétféle táborrendszer egyaránt személyes tapasztalatainak s e szörnyű tapasztalásból következő emberi, erkölcsi, ideológiai, életérzés- és magatartásbeli konzekvenciáknak a szembesítésére hivatott tehát a regény két kulcsszereplője — utóbbi prototípusa, mint jeleztük, maga az író —, s e regénybeli funkció megvalósítására mindössze egynapnyi cselekménykeret áll a rendelkezésükre. A „kémkedés és diverzánsság” képtelen vádjával, sőt — micsoda vicces koholmány! — „Dimitrov megölésének szándékával” inkriminált Lassú Endre ugyanis — tizenöt havi kínvallatás és megtörés, csaknem tízévi láger és deportáció után — a Moszkva környéki Alekszandrovbán kijelölt kényszerlakhelyéről egy reggel beszőkik a magyar követségre, s éjjel sikeresen visszaszőkik a legálisan el nem hagyható lakhelyre.

E jelen idejű *külső* cselekményt aztán Lengyel József mindenekelőtt e két kulcsszereplő múltjának emlékfoszlányaival dúsitja, s így a *belső* történések időkeretét csaknem két évtizednyire tágítja ki. Miközben ezúttal is gyakran él kedvelt elbeszélőtechnikájával, az emlék- és álmokképek filmszerepű pergetésével.

Amire viszont a Lengyel-életműben ilyen mértékben még nem volt példa, s ami technikájában izgalmasan összetetté, szövevényessé és modernné teszi a *Szembesítést*: az író a szóban forgó *külső/belső* cselekményt öt látószögből láttatja, öt nagy, párbeszédekkel is átszőtt *belső* monológ révén. Lassú és Banicza mellett ugyanis még három szereplő vesz részt a jelenbeli történésben s a jelen és múlt idejű események értelmezésében, árnyalásában és ellenpontozásában: a *Trend Richárd valomásai* továbbbírásaként született két családragény-figura — özvegy Trendné, azaz Banicza Ilona diplomatafeleség, és fia, ifjú Trend Richárd, a rokonszenves kamasz —, valamint Jelena Andrejevna, Lassú Endre láger-, majd regényvégi élettársa. A mű hét fejezete közül hatban következetesen érvényesül ez a külön-külön látószögből való konfessziós láttatás, az ötödikben azonban, sajnálatos módon, ezt a konzekvensen végigvezetett elbeszélőtechnikát narrációs cselekményszövés zavarja meg: az elbeszélő nézőpont itt hol a szereplőké, hol magáé az íróé, a mindent tudó-mindent látó hagyományos epikusé, aki ebben a fejezetben minden szereplőjébe amúgy „kívülről lát bele”, és szuverénül mondja, halmozza, meséli, mi minden is történik azokban „odabent”...

A regény másik módszertani alapproblémája a szépprózai és publicisztikai megoldások kettőssége. A Lassú és Banicza nagy szembesítő párbeszédét tartalmazó első és harmadik fejezetre jellemző ez leginkább, ahol a két rendszer karakterizálása, a második világháborút követő évek nemzetközi viszonyainak ecsetelése s a korabeli Magyarország belpolitikai állapotaival kapcsolatos tételek formába öntése jobbra közírói eszköztár révén valósul meg, s ezáltal helyenként elnehezül/eltompul a két főszereplő konfrontálódására hivatott nagy párbeszéd eleven-sége és életessége. Esetenként azonban más fejezetekben is zavaró, hogy a remek, gyakran prózavers intenzitású vallomásos részleteket értekező prózai vagy publicisztikai szövegegységek váltják fel.

Végül egy szerkezeti problémát is meg kell említeni. Úgy tűnik ugyanis, az alkotói hatás hőfokát valamelyest csökkenti az a kompozíciós megoldás, hogy a rendszerek s a főszereplői életutak nagy sorskérdéseinek szembesítésére már az első (majd a harmadik) fejezetben sor kerül; a tömény drámaiságot előlegező, dramaturgiaiilag is igen hálás szereplői alaphelyzetből — a *kétféle* lágert megjárt kommunisták találkozásából — ily módon nem fokozatosan, állandó feszültségnöve-
léssel bontakozik ki a kulmináció, hanem egyszeriben, azaz „túl ko-
rán”...

Nem hibátlan regény, nem remekmű tehát a *Szembesítés*, de mindenképpen jelentős alkotás nemcsak a szerző egész életművének, hanem a korszerű magyar és nemzetközi légerirodalomnak a távlatából nézve is. Tovább írja/tovább mondja a XX. századi történelem jobb- és baloldali rondabugyrainak eszméltető krónikáját, s Lassú Endre, a néhai „kíméletlen jóratörekvő” és Banicza István követségi tanácsos alakjával, személyiség szerkezetük sztálini időkkel determinált bonyolultságának remek feltárásával tovább gazdagítja a forradalom és forradalmár sajtóságosan e századi — két lágerrendszer közt feszülő — drámájának összképét.

BOSNYÁK István

IGAZMONDÓ SZUBJEKTÍV KRITIKA

Tarján Tamás: *Szentivánéji Vizkereszt*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988

Ha létezik ideális kritikus, akit színház — minden munkatársával — és közönség egyaránt kívánhat és szerethet, akkor Tarján Tamás mindenképpen az. Nem azért, mert udvarolna, gátlástalanul dicsérne, hanem mert miközben vizsgál, elemez, s bírál is, kivételes megértéssel, anyagi jószándékkal, élvezetes és érthető módon viszonyul az előadásokhoz. Egy-egy színházi est számára élmény, s kritikáiban olvasói szá-